

The characteristics of religious democracy in Ayatollah Mahdavi Kani's memories and Friday prayer speeches

Hadi Sadeghi Aval*

Abstract

Ayatollah Mahdavi Kani was one of the great jurists who had a great contribution in the formation of the Islamic Revolution and its consolidation, and also created new models in Islamic management by managing political and revolutionary institutions. Apart from this, he has had a high position in the advancement of religious knowledge in recent decades in Iran and with the management of Imam Sadiq University, he has played an important role in the link between humanities and religion. According to these issues, it is necessary to know the different aspects of his thinking. Based on this, one of the most important topics that has been important in his intellectual field is the issue of religious democracy or, in his own words, popular theocracy. Since the Islamic system has always sought to realize the model of religious democracy, it is important to know the dimensions of this concept from the perspective of Ayatollah Mahdavi Kani. This research, using the method of content analysis, seeks to discover the dimensions of this issue in his political memories and statements in Tehran's Friday prayers. The findings of this research indicate that Ayatollah Mahdavi Kani's approach to the concept of religious democracy in the examined documents was an inclusive and comprehensive approach. In this sense, the concept of religious democracy in his thought, apart from including religious and political dimensions, also included popular and social dimensions. These dimensions have shown themselves in the form of various elements. For example, he has considered obedience to the Velayat-e Faqih as part of the religious foundations of religious democracy. Also, the consultation and criticism of the rulers has been considered in the political field of this concept and it has considered the people's cooperation with the system from the social dimensions of religious democracy. It is obvious that such an attitude can be one of the practical models for the realization of religious democracy in Iran, and it can provide new fields for understanding religious democracy.

Keywords: Islam, Legalism, Mohammadreza Mahdavi Kani, Religious democracy, Velayat.

* Assistant Professor of Political Science, Shiraz University, Shiraz, I.R.Iran.

hadi.sadeghi.aval@gmail.com

 0000-0001-7575-8893

دو فصلنامه علمی «دانش سیاسی»، مقاله پژوهشی، سال بیستم و یکم، شماره اول (پیاپی ۴۱)، بهار و تابستان ۱۴۰۴، صص. ۱۸۵-۲۱۰
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۹
مقاله برای بازنگری به مدت ۴ روز نزد نویسنده بوده است.

مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی (با تأکید بر خاطرات و خطبه‌های نماز جمعه)

هادی صادقی اول*

چکیده

«مردم‌سالاری دینی» یا به تعبیر آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) «دین‌سالاری مردمی»، مفهومی است که در دهه‌های اخیر بخش مهمی از کنش‌های نظری و رویکردهای عملی در ساحت سیاست در ایران را تحت تأثیر قرار داده است، و بر همین اساس شناخت و درک مؤلفه‌های راهبردی آن موضوعیت دارد. این پژوهش درصدد است با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و با تکیه بر خاطرات دوران زندگی و بیانات نماز جمعه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه)، برخی از مسائل و موضوعات مهم در ارتباط با مردم‌سالاری دینی را به بحث گذارد. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که مردم‌سالاری دینی در دیدگاه ایشان به‌عنوان رویکردی شمول‌گرا مورد نظر بوده و مشتمل بر توجه همزمان بر عناصر دینی، سیاسی و مردمی است. بدیهی است که دستاوردهای چنین نگرشی، می‌تواند خود را در قالب پیشبرد مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی با تکیه بر مواردی چون شاکله الهی حکومت، نفی سکولاریسم، پذیرش نظارت مردمی و انتخاب کارگزاران اصلح نشان دهد و زمینه تحقق هرچه بیشتر الگوهای عملی مردم‌سالاری دینی در ایران را نیز فراهم سازد.

واژگان کلیدی: اسلام، دین‌سالاری مردمی، قانون‌گرایی، محمدرضا مهدوی کنی، مردم‌سالاری دینی، ولایت.

مقدمه

بیان مسئله: مردم‌سالاری دینی از جمله مفاهیم بسیار پُرکاربرد در گستره نظام سیاسی ایران در دهه‌های اخیر بوده است و در خصوص آن دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است، به طوری که در خصوص ابعاد این مفهوم، عناصر آن، امکان تحقق آن و نسبت آن با نهادهای سیاسی و تقنین در ایران بعد از انقلاب، مباحث و تلاش‌های مختلفی صورت پذیرفته است. بر همین مبنای نوع نگرش مسئولان نظام و کارگزاران حوزه سیاسی کشور هم در این خصوص بسیار مهم بوده است. در این بین یکی از شخصیت‌هایی که سعی نمود تا هم از منظر علمی و هم از رویکرد دینی، منظومه مردم‌سالاری دینی را مورد توجه قرار دهد، مرحوم آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) بود که تلاش‌های وافری را در این زمینه هم در محیط‌های علمی و هم در گستره سیاست عملی از خود بروز داد. تلاش‌های آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) در حوزه مردم‌سالاری دینی در آثار، خاطرات، سخنرانی‌ها و مسئولیت‌های سیاسی ایشان خود را نشان داده است. این تلاش‌ها به گونه‌ای بود که ایشان روی اصطلاح مردم‌سالاری دینی تأمل داشته و به جای آن اصطلاح «دین‌سالاری مردمی» را پیشنهاد دادند. اگرچه ایشان خود عنوان می‌داشتند که طبق نظر مقام معظم رهبری، تعبیر مردم‌سالاری دینی را پذیرفته و ما هم بر همین اساس، در این پژوهش از اصطلاح مردم‌سالاری دینی در اندیشه ایشان استفاده خواهیم کرد.

اهمیت: آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) از جمله مهم‌ترین مبارزان با رژیم پهلوی و افراد تأثیرگذار در پیروزی انقلاب اسلامی بوده و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نیز از مهم‌ترین کارگزاران نظام اسلامی بودند و مسئولیت‌های سیاسی و هدایت فکری جامعه و به‌ویژه قشر حوزوی و دانشگاهی را عهده‌دار بوده‌اند؛ بنابراین فهم رویکرد ایشان به مردم‌سالاری دینی از این جهت اهمیت دارد که می‌تواند هم فهم نظری و دینی یک عالم بزرگ دینی به این مهم را نشان دهد و هم با توجه به سوابق سیاسی و انقلابی ایشان، ابعاد و فنون عملیاتی تحقق مردم‌سالاری دینی را بر جامعه هدف آشکار سازد.

ضرورت: بررسی ابعاد مختلف سخنان و خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه)، می‌تواند سیر تحول اندیشه ایشان در خصوص مقدمات تحقق نظریه مردم‌سالاری دینی

در قبل از انقلاب اسلامی که به‌ویژه در اسناد ساواک بررسی شده را نشان داده و درعین حال بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، مقومات تحقق نظریه مردم‌سالاری دینی را تا زمان حیات ایشان بر ما آشکار بنماید. با چنین نگرشی به لحاظ کاربردی اگر استعارات مردم‌سالاری دینی در اندیشه ایشان، مورد توجه مسئولان و شهروندان قرار بگیرد، می‌تواند در تقویت ثبات سیاسی در جامعه ایران مفید و رهگشا باشد.

اهداف: مهم‌ترین هدف این پژوهش، تقویت گفتمان مردم‌سالاری دینی است. مشی آیت‌الله مهدوی کنی این بود که علاوه بر مضامین دینی، در مباحثی چون سیاست و مردم‌سالاری از رویکردهای علمی و تجربیات بشری کمک گرفته شود. به بیان دیگر از نظر ایشان اگر قرار است مسائلی چون مردم‌سالاری دینی را تجربه کنیم، باید از اندیشه‌های اسلامی در کنار دیدگاه‌های علمی و تجربیات موجود جوامع استفاده کنیم و ما نیز در این پژوهش، همین هدف را دنبال می‌کنیم. در همین خصوص ایشان معتقد بودند: «اینکه بگوییم ما مسلمان هستیم و مدیریت اسلامی می‌خواهیم؛ پس آنچه بشر تا الان انجام داده است هیچ و بیاییم از صفر شروع کنیم را من قبول ندارم... وقتی در یک نظام مکتبی و الهی و ارزشی بحث می‌کنیم، خواه ناخواه از آن مقدمات به‌عنوان ابزار استفاده می‌کنیم؛ ولی ارزش‌های خودمان را باید به آن اضافه کنیم که اصلاح‌کننده راه باشد» (مهدوی کنی، ۱۳۹۹، ص. ۱۳۱). البته اهداف فرعی‌ای برای این پژوهش مدنظر است که عبارت‌اند از: کمک به شناخت و ترویج اندیشه‌های متفکران بومی؛ و تقویت مطالعات دین‌شناسانه در حوزه مسائل سیاسی و اجتماعی.

سؤال‌ها و فرضیه: پژوهش حاضر فرضیه‌آزما نیست. پرسش اصلی پژوهش ناظر بر آن است که مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی در خاطرات و بیانات نماز جمعه آیت‌الله مهدوی کنی کدام‌اند؟ سؤال‌های فرعی نیز عبارت‌اند از: زمینه‌های تحقق مردم‌سالاری دینی چیست؟ ابزارهای تحقق مردم‌سالاری دینی کدام‌اند؟ اهداف تحقق مردم‌سالاری دینی چیست؟ و چالش‌های فراروی تحقق مردم‌سالاری دینی کدام‌اند؟

روش: پژوهش حاضر از حیث نوع، بنیادی و از حیث رویکرد محققان، توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی و برای تحلیل آنها از روش تحلیل محتوای متن محور استفاده شده است. برای این منظور منابع اصلی در حد بحث

حاضر شناسایی و به صورت کامل مطالعه شده‌اند. در نهایت ۶۰ فیش به دست آمده که بعد از پالایش و ادغام موارد مشابه در نهایت ۲۴ مدرک جهت تحلیل حاصل آمده است.

۱. پیشینه پژوهش

با بررسی منابعی که تاکنون در ارتباط با موضوع مورد پژوهش نوشته شده است، دو سطح از منابع را می‌توان بررسی کرد.

۱-۱. پیشینه موضوع در نشریه دانش سیاسی

در این نشریه چهار مقاله در خصوص سیره نظری و عملی آیت‌الله مهدوی کنی منتشر شده که از حیث موضوعی به امنیت (افتخاری و شهباز، ۱۳۹۸)، مدارا (افتخاری و موحدیان، ۱۳۹۶)، ولایت فقیه (طحان نظیف؛ قلیچ‌پور و پاک‌نژاد، ۱۳۹۸)، و جایگاه روحانیت (موحدیان و افتخاری، ۱۴۰۱) اختصاص دارد؛ لذا از حیث موضوعی مقاله حاضر از پیشینه مزبور متفاوت است.

۲-۱. پیشینه موضوع در سایر منابع

منابع مرتبط با مردم‌سالاری را از حیث موضوعی می‌توان به دو دسته اصلی تقسیم نمود:

الف. منابع مربوط به مردم‌سالاری دینی و ابعاد مختلف آن: در این منابع عموماً چند محور اساسی مورد توجه قرار گرفته که عبارت‌اند از: مبانی (میراحمدی، ۱۳۸۹)؛ نظریه‌های بومی (سعیدی، ۱۳۹۲)؛ نظریه‌های تطبیقی (خواججه‌سروی، ۱۳۹۵)؛ مرزهای فلسفی (سدیدپور و سنجقی، ۱۳۹۹)؛ ارتباط مردم‌سالاری با قدرت نرم (یزدانی؛ سلطانی و قاسمی، ۱۳۹۴)؛ سنجش مردم‌سالاری (شهریاری، ۱۳۹۸) و بالاخره آینده مردم‌سالاری (خرم‌دره و دیگران، ۱۳۹۷).

ب. منابع مرتبط با ابعاد سیاسی اندیشه و عمل آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه): بخش مهمی از منابع به بررسی کلیت نظام فکری سیاسی و اجتماعی اندیشه آیت‌الله مهدوی کنی اختصاص دارد. از این منظر مهم‌ترین ابعاد تحقیق شده عبارت‌اند از: بصیرت سیاسی (یاسمی و موحدیان، ۱۳۹۹)؛ سیاست انقلابی (موسوی

صمدی و حسینی نیکو، ۱۳۹۸؛ مقولات سیاسی اصلی در اندیشه آیت‌الله مهدوی کنی (افتخاری، ۱۴۰۰)؛ علوم انسانی اسلامی (مهدوی کنی، ۱۳۹۹)، مدیریت دانشگاه اسلامی (جعفری هفتخوانی، ۱۳۹۳)؛ الگوی امام جماعتی (جعفری صدرآباد و افتخاری، ۱۳۹۷)؛ مدیریت کمیته‌های انقلاب (جعفری صدرآباد؛ زراع‌زاده مهریزی و افتخاری، ۱۳۹۷)؛ و بالاخره تربیت سیاسی (برداران حقیر و موحدیان، ۱۴۰۱).

با تأمل در موضوع آثار بررسی شده مشخص می‌شود که مقاله حاضر از آن حیث که صرفاً آرای شفاهی و خطابه‌محور آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) را مدنظر دارد؛ رویکردی متمایز دارد. چنین رویکردی می‌تواند تاریخ شفاهی در اندیشه ایشان را بهتر به مخاطب منتقل نماید و زمینه پژوهش‌های بعدی در این حوزه را نیز فراهم بنماید.

۲. مبانی مفهومی و نظری

مهم‌ترین ارکان مفهومی و نظری پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

۲-۱. خاطرات

مفهوم خاطره به معنای «آنچه بر کسی گذشته و اثری از آن در ذهنش مانده است» می‌باشد (عمید، ۱۳۸۹، ص. ۵۵۷). تعریف عملیاتی از این مفهوم در حد نوشتار حاضر عبارت است از مجموعه داده‌های تاریخی ارائه شده در سه کتاب زیر که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در ارتباط با آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) می‌باشند.

جدول شماره (۱): منابع اصلی مرتبط با خاطرات و سخنرانی‌های نماز جمعه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه)

کد منبع ^۱	نویسنده / تدوین‌کننده	عنوان کتاب
A	نادر جعفری هفتخوانی	سیاست اخلاقی و اخلاق سیاسی؛ خطبه‌ها و سخنرانی‌های آیت‌الله مهدوی کنی در نماز جمعه تهران
B	غلامرضا خواجه سروی	خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی
C	مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات	آیت‌الله محمدرضا مهدوی کنی به روایت اسناد ساواک ^۲

۲-۲. دموکراسی/مردم‌سالاری

دموکراسی بر پایه فلسفه اولیه‌اش عبارت است از «از آن نظم نهادی برای نیل به تصمیمات سیاسی... که به واسطه واداشتن خود مردم به تصمیم درباره مسائل خود از طریق انتخاب افرادی که باید به منظور تحقق بخشیدن به اراده او گردهم آیند، به خیر عمومی تحقق می‌بخشند» (کوئینتن، ۱۳۷۱، صص. ۳۰۵-۳۰۶). اگرچه طی زمان شاهد ارائه تلقی‌های متفاوتی از دموکراسی هستیم؛ اما جوهره اصلی آن حسب تعریف بالا همچنان حفظ شده است.

۳-۲. مردم‌سالاری دینی

از اوایل هزاره جدید برخی تحلیلگران حوزه دین و اجتماع معتقدند مجموعه‌ای از تغییرات ساختاری و فرهنگی در سطح جهانی نشان داده که دین در حال به دست‌آوردن نقشی سیاسی و اجتماعی قابل توجه است. یعنی به نظر می‌رسد فضای فزاینده‌ای برای ادیان وجود دارد تا فرهنگ جدیدی از مردم‌سالاری را به‌عنوان یک پیکربندی انجمنی در مقابل ترتیباتی که در مدرنیته غربی بود ایجاد کند و این فضا در قالب شکل‌گیری شکل جدیدی از حوزه عمومی مبتنی بر هنجارهای اخلاقی معنامند شده است (Donati, 2002, p. 147). برخی دیگر هم معتقدند اساساً مردم‌سالاری و دین می‌توانند در خدمت یکدیگر باشد؛ یعنی اگر مردم‌سالاری می‌تواند چهارچوب مناسبی برای آزادی وجدان، تجربه ایمان و کثرت‌گرایی مذهبی باشد؛ اما از دیگر سو دین می‌تواند شریک معتبر یک جامعه از طریق تعهد اخلاقی، رویکردهای انتقادی و تصریح فرهنگی باشد (Guggenberger & Kumar Hrudayaraj, 2022, p. 8). نمودی از چنین رویکردهایی در بعد از پیروزی انقلاب اسلامی هم دیده شده است. در این دوره شاهد آن هستیم که تلاش شد تا نسبتی عملیاتی بین دین و جمهوریت ایجاد شود که بدون تقلید از مردم‌سالاری‌های غربی، بتواند به مطالبات و خواست حضور مردم در عرصه سیاست پاسخ بدهد. بر همین اساس بود که امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) در ۱۸ دی ۱۳۵۷ و در پاسخ به سؤال خبرنگار انگلیسی «روزنامه فاینانشنال تایمز» که از امام خواست رئیس‌خط‌مشی یک حکومت اسلامی را توضیح دهید؟ بیان نمودند:

«حکومت اسلامی، حکومتی است بر پایه قوانین اسلامی. در حکومت اسلامی، استقلال کامل حفظ می‌شود. ما خواستار جمهوری اسلامی هستیم. جمهوری فرم و شکل حکومت را تشکیل می‌دهد و اسلامی، یعنی محتوای آن فرم، قوانین الهی است» (خمینی، ۱۳۹۶، ص. ۳۹۸). این معنا در قالب دو اصطلاح سازمان‌دهی شد که عبارت‌اند از: مردم‌سالاری دینی، و دین‌سالاری مردمی.

گذشته از تفاوت‌های دقیق فلسفی بین این دو اصطلاح، اصل ایده در ساحت خارجی نشان از نمودهایی دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: برگزاری انتخابات‌های متعدد، توجه به رقابت‌های سیاسی، مرجعیت رأی مردم در انتخاب افراد، و... به عبارت دیگر ضمن تأکید بر جایگاه ارزش‌های دینی که نقش هدایتگر دارند؛ قدرت مردم نیز در این چهارچوب پذیرفته شده است. چنانچه اراده‌های انسانی بتوانند ارزش‌های مندرج در دین را تشخیص داده و آن را دنبال کنند، مردم‌سالاری دینی در اوج خود محقق شده است (حاکمی و امانی، ۱۳۹۶، ص. ۶۷). بر همین اساس بود که در کلام رهبری انقلاب نیز مردم‌سالاری دارای دو بُعد در نظر گرفته شده است. اول بعد تأسیسی که مردم با مشارکت در رأی‌دهی، در تأسیس و بنای نظام سیاسی و تعیین مسئولانی که مناصب حکومتی را عهده‌دار می‌شوند، سهم می‌شوند و بُعد دوم، بُعد تحلیلی است تا بین نظام سیاسی تأسیس شده و مردم، نوعی ارتباط معنوی شکل بگیرد؛ به گونه‌ای که مردم، مجریان و نظام حاکم را تحقق‌بخش خواست‌ها، آرمان‌ها و اهداف عالی خود دانسته و به آن عشق بورزند (خواجه‌سروی، ۱۳۹۵، ص. ۱۷). چنین تلقی‌ای از مردم‌سالاری دینی بر چند اصل استوار است:

اول. ضرورت التزام به پیوند دین و سیاست؛

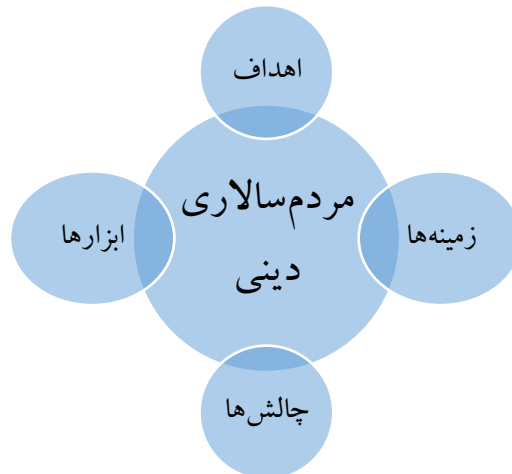
دوم. الهی بودن ماهیت حکومت و عدم تقلید از غرب؛ چنان که مقام معظم رهبری تأکید دارند که: «مردم‌سالاری دینی دو چیز نیست؛ این‌گونه نیست که ما دموکراسی را از غرب بگیریم و به دین سنجاق کنیم... نه خود این مردم‌سالاری هم متعلق به دین است» (به نقل از: خواجه‌سروی، ۱۳۹۵، ص. ۲۲).

سوم. توجه به رضایت مردم. حکومت اسلامی در بیان و عمل، چنان است که رضایت شهروندان را جلب می‌نماید. این رضایتمندی با خدمتگزاری به مردم؛ در عین رعایت

حدود و ارزش‌های الهی است. چهارم. مشارکت مردم. از آنجاکه خداوند بر هستی حاکم است و انسان را بر سرنوشت سیاسی خود حاکم کرده؛ بنابراین در مردم‌سالاری دینی امور کشور با اتکای آرای عمومی لازم است اداره شود. پنجم. آگاهی و رشد سیاسی. صرف مشارکت و حضور در صحنه سیاست برای تحقق مردم‌سالاری دینی، کفایت نمی‌کند بلکه باید این مشارکت مبتنی بر آگاهی صحیح دینی و سیاسی مردم باشد تا به انتخاب اصلح ختم شود. ششم. حضور مستمر و پیوسته. پس از تشکیل حکومت دینی مردم موظف به حضور در صحنه سیاست و نظارت بر کارگزاران هستند. حاکم در چنین جامعه‌ای باید از دیدگاه‌های مردم در مورد مسائل آگاه باشد و بر مبنای شورا عمل کند^۳ (یزدانی؛ سلطانی و قاسمی، ۱۳۹۴، صص. ۱۳۰-۱۳۱).

بدین ترتیب در مردم‌سالاری دینی که شکل متمایزی از اداره نظام سیاسی است که در آن نقش مردم به‌عنوان مولفه‌ای اساسی در تعیین سازوکار حکومت و نقش احکام اسلامی در تعیین محتوای نظام مدنظر است (علیپور؛ توسلی نائینی و احمدی، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۸). با این توصیف می‌توان نمودار زیر را به‌عنوان راهنمای تحلیل پیشنهاد داد:

نمودار شماره (۱): الگوی تحلیل مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی

(طراحی توسط نویسنده)

۳. زمینه‌های تحقق مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) معمولاً عناصر زمینه ساز مردم‌سالاری دینی، عناصری است که مقدمات اولیه تحقق مردم‌سالاری دینی بوده و همچون نقشه برپایی ساختمان مردم‌سالاری دینی است که در جدول زیر مهم‌ترین آنها آمده است.

جدول شماره (۲): زمینه‌های تحقق مردم‌سالاری دینی

ردیف	مدرک	کد منبع / صفحه	دلالت اصلی	عناصر زمینه‌ساز مردم‌سالاری دینی
۱	ذیل سند ۹ بهمن ۱۳۵۳ ساواک: «پس از برگزاری نماز مغرب و عشا به امامت شیخ محمدرضا مهدوی کنی نامبرده بالای منبر رفت و... اظهار داشت: ائمه اطهار (علیهم‌السلام) روی حکومت بسیار توجه داشتند. امام صادق (علیه‌السلام) فرموده من و شیعیانم از نظر مکتب اسلام آسوده خاطریم؛ زیرا گروهی از میان ما برمی‌خیزند تا با حکومت ظلم مبارزه کنند».	C/ ۳۱۷	اهمیت حکومت اسلامی و نفی سکولاریسم در اسلام	ضرورت پیوند دین و سیاست و تشکیل حکومت اسلامی
۲	ذیل سند ۱۵ شهریور ۱۳۵۷: «مهدوی کنی... منبر رفت و اظهار داشت... که ما فقط مسئله حکومت اسلام را منظور داریم و می‌ترسیم مانند مبارزه مشروطیت شود که فداکاری‌های آن را فقها نمودند؛ بعد به سود دیگران تمام شد».	C/ ۴۱۳	اهمیت تلاش و مبارزه برای تشکیل و قوام حکومت اسلامی با همراهی فقها	ضرورت پیوند دین و سیاست و تشکیل حکومت اسلامی
۳	سخنرانی پیش از خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۱/۲/۳: «فردی می‌تواند رهبر دینی مردم باشد که مردم را دعوت به خدا کند و دعوت به خودش نکند... اگر دید کسی	A/ ۹۳-۹۵	بنیان مردم‌سالاری دینی، حاکمیت خدا و امر خداست و نه حاکمیت انسان.	الهی بودن ماهیت و شکل حکومت.

ردیف	مدرک	کد منبع / صفحه	دلالت اصلی	عنصر زمینه‌ساز مردم‌سالاری دینی
	دعوت به خویش می‌کند، به دنبال او نروید».			
۴	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۲/۴/۳: «ما در یک نظام جمهوری اسلامی قرار گرفته‌ایم که در رأس آن یک فقیه مجتهد و عادل قرار گرفته... که تمام آنچه بر این مملکت می‌گذرد و جنبه قانونی و رسمی دارد، او تنفیذ می‌کند».	A/ ۳۰۵ ۳۰۴	اهمیت جایگاه دین و ولی فقیه در نظام اسلامی	الهی بودن ماهیت و شکل حکومت.
۵	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۳/۱/۱۷: «باید همه (در انتخابات) شرکت کنیم و این بایدی که من می‌گویم، تکلیف شرعی است نه تکلیف دولتی؛ به این معنا که اگر مردم نیامدند، مؤأخذه می‌شوند».	A/ ۳۹۵	تلازم بُعد دینی و سیاسی حضور مردم در انتخابات	مشارکت حداکثری مردم
۶	در ذیل خاطره ریاست جمهوری آیت‌الله خامنه‌ای: «یک مصاحبه رادیو، تلویزیونی کردم و در آنجا مردم را بیشتر تشویق کردم و گفتم مردم؛ ممکن است شما ناراحتی‌هایی داشته باشید... ولی شما با انقلاب و امام که قهر نکرده‌اید... بیایید در انتخابات شرکت کنید... هر چه رأی بیشتر باشد، بهتر است».	B/ ۳۵۶ ۳۵۵	اهمیت رأی مردم در تقویت مردم‌سالاری دینی	مشارکت حداکثری مردم

(طراحی توسط نویسنده)

تحلیل ردیف ۱ و ۲: از جمله مقدمات اصلی ورود به مردم‌سالاری دینی، اعتقاد به پیوند دین و سیاست و تلاش برای تشکیل نظامی اسلامی است. بر همین اساس در گام اول آیت‌الله مهدوی‌کنی، این ضرورت را در اعتقاد به توحید و پذیرش مرجعیت حکم الهی می‌دانست. در نظر ایشان توحید تقدمی تام بر تمام مراتب عقایدی، اخلاقی و احکامی دارد و همه مراتب مادون (مثل نظریه سیاست و حکومت در اسلام) باید بر مبنای آن تنظیم شود (حیدری و طحان نظیف، ۱۴۰۰، ص. ۸۲). نتیجه تنظیم سیاست بر مبنای توحید، تعامل دین و سیاست و تأسیس حکومت اسلامی است. با این حال از نظر ایشان چون ما برای خدا و اسلام انقلاب کردیم، حالا که به قدرت رسیدیم، نباید از قدرت سوء استفاده کنیم (افتخاری و موحدیان، ۱۳۹۶، ص. ۴۸).

تحلیل ردیف‌های ۳ و ۴: شاید بتوان گفت علت اصلی ضرورت الهی بودن ماهیت و شکل حکومت در نظریه مردم‌سالاری دینی، آن است که ما مسلمانیم و قوانین ما باید با الهام و یا در ادامه احکام الهی باشد. بر همین اساس در نگرش آیت‌الله مهدوی‌کنی (رحمت‌الله‌علیه) حکومت دینی، حاکمیت فرهنگ دینی مورد قبول مردم بوده و این حاکمیت، زمانی میسر است که عقیده‌مندان، عملاً حاکمیت دین را بپذیرند (مهدوی‌کنی، ۱۳۹۰، صص. ۱۹۶-۱۹۹)، و از ولی‌مادون از جانب خداوند، اطاعت نمایند. جایگاه این حاکم در اندیشه آیت‌الله مهدوی‌کنی آنجاست که حتی ایشان همسو با تقریر امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) بیان می‌دارد که حاکم اسلامی می‌تواند در چهارچوب مصالح عالی‌ه اسلام و در زمان و مکان معینی، احکام ثابت و متغیری در نظر بگیرد (سرآبادانی تفرشی و دیگران، ۱۴۰۰، ص. ۱۲۱). هرچند که از نظر ایشان، این به معنای نادیده گرفتن مقررات پنداشته نمی‌شد: «مسئله ولایت فقیه به معنی نفی مقررات عمومی و نادیده گرفتن مراتب مدیریت در ساختار نظام اسلامی نیست (بلکه) ولایت در مقام اجرا، روح حکومت و موجب قوام آن در برابر انحرافات است» (آقاجانی فکجور و جمال‌زاده، ۱۴۰۲، ص. ۵۲).

تحلیل ردیف‌های ۵ و ۶: جلوه عینی مردمی بودن نظام مردم‌سالاری دینی، حضور پُرشور مردم در صحنه انتخابات است که به‌نوعی رفتارندوم مردم‌سالاری دینی است. اهمیت این گزینه آنجاست که با حضور مردم در انتخابات، هم شور و شعور سیاسی

مردم در همراهی با نظام مشخص شده و هم فرد یا افراد منتخب پشتوانه مردمی خواهند داشت و امکان انتخاب اصلح نیز با تضارب آرا بیشتر میسر خواهد شد. بر همین اساس آیت‌الله مهدوی‌کنی، به‌ویژه در بیانات نماز جمعه خود، علی‌رغم وجود برخی کاستی‌ها، مردم را به مشارکت حداکثری در انتخابات فراخواندند.

۴. ابزارهای تحقق مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی‌کنی (رحمت‌الله‌علیه) معمولاً تحقق هر هدفی در ساحت سیاست، نیاز به ابزارسنجی دارد و مفهوم مردم‌سالاری دینی هم از این مسئله مستثنی نیست. در جدول زیر این ابزارها از منظر آیت‌الله مهدوی‌کنی آمده است:

جدول شماره (۳): ابزارهای تحقق مردم‌سالاری دینی

ردیف	مدرک	کد منبع و صفحه	دلالت اصلی	ابزار تحقق مردم‌سالاری دینی
۱	ذیل سند دوم آبان ۱۳۴۵ ساواک: «محمدرضا مهدوی معروف به کنی درباره نبوت عامه... اظهار داشت که راهنمای صالح باید برای مردم باشد. ناطق ... گفت شما به‌چشم خود می‌بینید همان دولتی که قانون برای رفاه مردم به‌وجود می‌آورد، همان دولت هم برخلاف قانون اجرا می‌کند.»	C/ ۱۴	ضرورت استقرار حکومت صالحان بر مردم	اصلاح بودن مسئولان
۲	«ما در انتخابات... باید بهترین را انتخاب کنیم. زیرا قرآن همیشه ما را دعوت به خیر و احسن می‌کند و مادامی که فرد احسن موجود است، ما نباید به دنبال فرد حسن برویم.»	A/ ۳۳۵	ضرورت دقت‌نظر در انتخاب اصلح‌ترین افراد به‌ویژه در انتخابات	اصلاح بودن مسئولان
۳	«چند وقت پیش در روزنامه‌ها با استناد به اعلامیه‌ای از اینجانب در یکی از نشریات سال ۱۳۵۸ نقل کرده بودند که مهدوی‌کنی در آن زمان	B/ ۲۱۷-۲۱۸	اهمیت رعایت قانون در گستره مردم‌سالاری دینی و در نزد مسئولان	قانون‌محوری در جامعه

ردیف	مدرک	کد منبع و صفحه	دلالت اصلی	ابزار تحقق مردم‌سالاری دینی
	آزاداندیش و لیبرال بوده؛ اما حالا این‌طور نیست... من طبق نظر شورای انقلاب عمل می‌کردم... و معتقد بودم قانون بایستی اجرا شود؛ به‌خصوص در بحران سال‌های نخستین انقلاب که گروهک‌ها و معارضان می‌خواستند از آب گل‌آلود ماهی بگیرند».			
۴	در ذیل خاطرات بعد انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶: «طبق قانون به آرای مردم احترام می‌گذاریم... ولی درعین حال از نظام اسلامی پاسداری می‌کنیم».	B/ ۳۷۶	اعتقاد به التزام به قانون‌گرایی در همه جامعه شرایط	قانون‌محوری در
۵	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۲/۴/۳: «بیاید به دولت در عمل به قوانین کمک کنید تا دولت بتواند مملکت را اداره کند. چون اگر مردم در یک دولت اسلامی مقررات را رعایت نکنند، دولت هرچقدر هم خوب و عالی باشد، نمی‌تواند مملکت را اداره کند».	A/ ۳۰۷	ضرورت همدلی و همراهی مردم و دولتمردان در رفع نواقص و کاستی‌ها	نظارت، مشورت و همراهی مردم در امر حکومت
۶	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۴/۴/۷: «امروز همه آنهایی که دست‌اندرکار هستند... باید احساس مسئولیت بیشتری بکنیم و به‌خود مغرور نشویم، آماده اعتراض باشیم، فکر خود را برتر از همه فکرها ندانیم و آماده مشاوره و همفکری باشیم».	A/ ۴۹۹	پذیرش انتقاد سازنده و دلسوزانه و پذیرش مشورت از جانب حاکمان اسلامی	نظارت، مشورت و همراهی مردم در امر حکومت

(طراحی توسط نویسنده)

تحلیل ردیف ۱ و ۲: آیت‌الله مهدوی کنی همواره گزینه‌های اصلح را در فرایندهای گزینش مسئولان سیاسی مورد نظر داشتند و برای اصلح معیار هم ارائه می‌نمودند؛ مثلاً در فرایند انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۴ ایشان معتقد بودند: «اگرچه این احتمال وجود دارد که افراد قدری با هم متفاوت باشند؛ اما این تفاوت‌ها به اندازه‌ای نیست که انتخاب فرد اصلح را بین خودشان با مشکل مواجه کند. کاندیداها به حفظ انقلاب و خط امام و اسلام بیندیشند، با هم جمع شوند و فرد مورد نظر خود را به‌عنوان نامزد اصلح معرفی نمایند» (مهدوی کنی، ۱۳۸۴). ضمن اینکه ایشان معتقد بودند در انتخاب افراد برای پست‌ها، علاوه بر صلاحیت علمی، درجه تقوای افراد ملاک اصلی است؛ چراکه داشتن تخصص برای پستی، اصل مسلم است و آنچه باید توجه شود تقواست (موحدیان و افتخاری، ۱۴۰۱، ص. ۶۱۲).

تحلیل ردیف ۳ و ۴: اهمیت وجود قانون در نظام‌های سیاسی امری مبرهن است. وجود قانون و اجرای قانون شاید مهم‌ترین ابزاری است که می‌تواند جلوی رفتارهای سلیقه‌ای و اختلاف عقاید انسان‌ها را در مدیریت سیاسی مسدود نماید. آیت‌الله مهدوی کنی هم بر مبنای همین مسئله، از همان ابتدای انقلاب که هنوز قانون‌گذاری در حوزه‌های مختلف نظام نوپای اسلامی شکل نگرفته بود، بر این مهم برای تشکیل نهادمند نظام سیاسی مبتنی بر مردم‌سالاری دینی تأکید ورزیدند تا جلوی رفتارهای خودسرانه و سلیقه‌ای مسدود شود.

تحلیل ردیف ۵ و ۶: در یک نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی، هر چقدر مسئولان مشورت‌پذیری بیشتری داشته باشند، می‌توانند تصمیمات بهتری بگیرند و این به معنای توفیق نظام اسلامی خواهد بود. ضمن اینکه آنجاکه یک مسئول خطایی مرتکب شد، باید انتقاد به خود را در چهارچوبه وظیفه دینی مسلمین مبنی بر امر به معروف و نهی از منکر بپذیرد. آیت‌الله مهدوی کنی هم معتقد بودند که باید به سمت کاهش فساد و افزایش نظارت همگانی پیش رفت؛ به این معنا که حتی نهادهای مدنی اعم از احزاب، جمعیت‌ها و رسانه‌های گروهی بتوانند بر عملکردها نظارت داشته باشند. بیان آیت‌الله مهدوی کنی در این زمینه صریح است: «اگر از یک مسئولی سؤال نشود؛ هرچقدر هم خوب باشد، خراب می‌شود» (به نقل از: شهباز و هوشنگی، ۱۳۹۹، ص. ۳۵۲).

۵. اهداف تحقق مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه)
 هر شکل از سیاست‌گذاری در یک جامعه سیاسی، باید هدف خاص (اعم از کوتاه مدت و بلندمدت) داشته باشد. در جدول زیر اهداف مزبور از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی آمده است:

جدول شماره (۴): اهداف تحقق مردم‌سالاری دینی

اهداف مردم‌سالاری دینی	دلالت	کد / صفحه	مدرک	ردیف
اجرای احکام الهی	ضرورت قاطعیت در اجرای احکام اسلام	C/ ۳۴۰	ذیل سند ۱۲ خرداد ۱۳۵۴ ساواک: «شیخ محمدرضا مهدوی کنی پس از نماز مغرب و عشاء... گفت استاد (منظورش خمینی بود) فرموده‌اند شما باید رفتارتان طبق مقررات اسلام باشد و در این بین چنانچه عده‌ای برای کوبانیدن شما، به شما تهمت زدند، باکی نداشته باشید».	۱
اجرای احکام الهی	اهمیت انتخاب رئیس جمهور دین‌شناس با هدف اجرای دقیق احکام دین	B/ ۳۷۳	در ذیل خاطره روحانی بودن رئیس جمهور: «یک روحانی صالح و عادل، به خاطر معلومات دینی و احساس مسئولیت بیشتر نسبت به دین و دیانت و ولایت، قهراً در پاسداری از دین و ارزش‌های دینی حساس‌تر است و کمتر دچار انحراف می‌شود».	۲
خدمتگزاری و تحقق رضایت عمومی	شان کارگزار سیاسی در جامعه اسلامی باید خدمت به مردم باشد و نه کسب قدرت	B/ ۱۸۸	در ذیل خاطره و اما در مورد حزب: «من در مسائل مربوط به روحانیت... ساختار حزبی را با شئون روحانیت سازگار نمی‌بینم... حزب معمولاً طالب قدرت است، ولی روحانیت واقعی شیفته خدمت است و به‌عنوان راهنما همواره در خدمت عامه مردم است».	۳
خدمتگزاری و تحقق	مسئولیت و رهبری در	A/	سخنرانی پیش از خطبه‌ها در	۴

اهداف مردم‌سالاری دینی	دلالت	کد / صفحه	مدرک	ردیف
رضایت عمومی	اسلام، صرفاً ابزار برای خدمت است.	۹۵-۹۷	۱۳۶۰/۲/۱۱: «مبادا در مقام رهبری و دعوت مردم، داعیه رهبری و داعیه ریاست بر سر کسی بیفتد... خود امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) می‌گوید: به من نگویند رهبر؛ به من بگویند خدمتگزار».	
آگاهی و رشد عمومی	تلاش برای بالا بردن شناخت مردم و احتیاط در تبعیت مطلق از قاعده عرفی مردم‌سالاری یعنی حاکمیت اکثریت.	A/ ۳۱	سخنرانی پیش از خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۵۹/۵/۱۰: «یکی از بینات انبیاء، آگاه کردن مردم است. مردم که آگاه شوند، می‌فهمند که در چه موقعیتی زندگی می‌کنند، در مقابل آنها چه کسانی قرار می‌گیرند؛ چه کسانی خیرخواه آنها هستند و چه کسانی حق آنها را تضییع می‌کنند و اصولاً می‌فهمند حق چیست و باطل چیست».	۵
آگاهی و رشد عمومی	توجه بر ضرورت همراهی و همفکری با آحاد مردم (مردمی بودن رهبران و مصلحان).	A/ ۲۲۰-۲۲۱	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۱/۱۲/۲۰: «مرحوم سیدجمال‌الدین (اسدآبادی) انقلاب را از بالا شروع کرد... فکر می‌کرد اگر برود سلاطین و روسای ممالک اسلامی را نصیحت کند، می‌تواند انقلاب ایجاد کند... اما بعدها خود می‌نویسد: ای کاش من با ملت سر و کار داشتم و ملت را برانگیخته بودم و بعد دیگر بساطی از سلطنت باقی نمی‌ماند».	۶

(طراحی توسط نویسنده)

تحلیل ردیف‌های ۱ و ۲: اجرای احکام اسلامی بنیان مردم‌سالاری دینی است که در عصر غیبت، در عین انتخاب کارگزار آگاه و مجتهد، این مسئولیت بر عهده ولی فقیه گذاشته شده است که نقش حفاظت و نظارت بر احکام الهی دارد. در اینجا مردم به حسب تکوین، مختار هستند که ولایت الهی و از جمله ولایت معصومین (علیهم‌السلام) و یا ولایت فقیه را بپذیرند؛ لکن از نظر تشریحی مکلف به انجام چنین کاری هستند و اگر ولایت الهی را نپذیرند، مرتکب گناه شده‌اند (طحان نظیف؛ قلیچ‌پور و پاک‌نژاد، ۱۳۹۸، ص. ۴۷۴). بر همین اساس آیت‌الله مهدوی کنی معتقدند که دستورهای ولی فقیه لازم‌الاتباع و واجب است انجام شود (افتخاری و موحدیان، ۱۳۹۹، ص. ۱۹۰).

تحلیل ردیف‌های ۳ و ۴: گفته می‌شود هم از حیث شرعی و هم قانونی، رفع نیازهای مردم از ابزارهای اساسی تحقق مردم‌سالاری دینی است. آیت‌الله مهدوی کنی هم معتقد بودند: «پس از معرفت‌الله و پرستش خدا، بهترین عبادت، خدمت به بندگان خدا به خصوص مؤمنان و صالحان است؛ پس همواره در صدد رفع مشکلات مردم باشید و با کسانی که به شما مراجعه می‌کنند، خوب برخورد کنید» (برادران حقیر و موحدیان، ۱۴۰۱، ص. ۵۶). ضمن اینکه حکومت مردمی آن نیست که تنها در مقام حدوث با پشتوانه مردمی ایجاد شود بلکه حکومت مردمی آن است که در مقام حدوث و بقا از پشتیبانی و رضایت مردم برخوردار باشد (مهدوی کنی، ۱۳۹۰، ص. ۲۰۰).

تحلیل ردیف‌های ۵ و ۶: امروزه یکی از ارکان تحقق مردم‌سالاری در همه کشورها، افزایش شناخت عمومی مردم (به‌ویژه در حوزه فرهنگ سیاسی) است. افزایش شناخت و آگاهی عمومی مردم بدان حد مهم است که حتی بخشی مهم از اهداف رسالت پیامبران بوده و مثلاً پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در زمان جاهلیت به رسالت مبعوث می‌شود و در گام اول، اقدام مهم پیامبراز بین بردن این جاهلیت (به‌ویژه در قالب بت‌پرستی) بود. با توجه به ماهیت نظام دینی بعد از انقلاب، آیت‌الله مهدوی کنی، افزایش آگاهی مردم را برای تحقق حاکمیت الهی ضروری می‌دانستند.

۶. چالش‌های تحقق مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) برای رسیدن به هر هدفی در ساحت سیاست و اجتماع، ممکن است چالش‌هایی وجود داشته باشد. مردم‌سالاری دینی نیز از این امر مستثنی نیست. در جدول زیر رویکرد آیت‌الله مهدوی‌کنی آمده است.

جدول شماره (۵): مدارک مربوط به چالش‌های تحقق مردم‌سالاری دینی

ردیف	مدرک	کد / صفحه	دلالت	چالش‌های مردم‌سالاری دینی
۱	«همه امکانات در دست دولت نیست که بتواند همه گرفتاری‌ها و مشکلات مردم را مرتفع کند و باید خود مردم به صحنه بیایند... مردم باید در کارهای مربوط به خودشان احساس مسئولیت و شخصیت بکنند و اسلام با دولت‌سالاری مخالف است.»	A/ ۲۴۱-۲۴۳	محدود بودن توان و امکانات دولت در اداره کشور	تصدی‌گری فزاینده دولت
۲	«بنده یکی از دلایل مشکلات اقتصادی کشور را این می‌دانم که دولت در همه کارها دخالت می‌کند... این سبب می‌شود که نیروهای مردمی، اندیشه‌ها و سرمایه‌ها فرار کنند.»	B/ ۳۲۴-۳۲۵	ضرورت اعتماد به مردم و نخبگان در اداره کشور	تصدی‌گری فزاینده دولت
۳	ذیل خاطره زیر سؤال بردن ولایت (در بعد از دوم خرداد): «در شب نوزدهم ماه رمضان همان سال (۱۳۷۶) مطلبی از نشریه «عصر ما» خواندم که اصلاً مشروعیت ولایت - نه تنها ولایت فقیه - بلکه ولایت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) هم منوط به قبول و رأی مردم است. آرام‌آرام در «روزنامه سلام» نوشتند که ولایت الهی نیز منوط به رأی مردم است. زیرا خداوند خود در قرآن گفته «أنا هدیناه السبیل	B/ ۳۶۷-۳۶۸	ضرورت توجه بر تمایز حکومت ولایتی (الهی) با حکومت وکالتی (رأی عمومی) در غرب	مطلق‌اندیشی در تبعیت از قاعده حاکمیت اکثریت

ردیف	مدرک	کد / صفحه	دلالت	چالش‌های مردم‌سالاری دینی
	اما شاکراً و اما کفوراً... اختیار در حوزه تکوین و آفرینش است نه در مقام تشریح و تکلیف... من می‌گفتم شما چیزی را که از مسلمات شیعه است انکار می‌کنید.			
۴	ذیل خاطره زیر سؤال بردن ولایت: «امام می‌گوید رأی مردم حجت است و معیار رأی مردم است. ولی تا کجا؟ این‌طور نیست که اگر مردم علیه اسلام رأی بدهند، امام در برابر رأی مردم تسلیم شود و آن را تأیید کند و بر ضد اسلام فتوا دهد.»	B/ ۳۷۰	رأی مردم ولو در حالت اکثریت، تبعیت از قاعده می‌تواند نسبی باشد (اگر مخالف امر الهی باشد).	مطلق‌اندیشی در
۵	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۳/۹/۱۶: «نگوید ما حوصله نداریم یا ما وقت نداریم. اگر حوصله ندارید کنار بروید؛ چرا کاری را پذیرفته‌اید که مسئولیت‌آفرین است و حقوق مردم به‌دست شماست؟... لااقل یک تقاضای مردم این است که خود شما یا یک فرد دیگر که تعیین می‌کنید، درددل مردم را بشنوند تا حداقل عقده مردم ریخته شود.»	A/ ۴۶۴-۴۶۵	ضرورت نظارت عمومی و حقوقی بر عملکرد مسئولان در رسیدگی به مطالبات مردمی	عدم رسیدگی به مطالبات عمومی
۶	خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۶۳/۹/۱۶: «ای برادرانی که دستتان به مسئولین می‌رسد، حوائج و گرفتاری‌های مردم را بازگو کنید. اقبالاً اشکال‌های کار مسئولان را به خود آنها بگویید.»	A/ ۴۶۸	ضرورت آشنایی مسئولان با مشکلات و نیازهای مردم	عدم رسیدگی به مطالبات عمومی

(طراحی توسط نویسنده)

تحلیل ردیف ۱ و ۲: از جمله چالش‌های هر نظام سیاسی در عصر کنونی، حجیم بودن بدنه دولت است. این حجیم بودن از یک سو باعث می‌شود دولت در مدیریت سیاسی کشور، چابکی لازم را نداشته باشد و از طرف دیگر با عدم وارد کردن مردم در حوزه‌های مختلف اداره کشور، مانعی بر سر راه مردم‌سالاری دینی می‌باشد. آیت‌الله مهدوی کنی با چنین نگرشی، از سال‌های اول انقلاب اسلامی، رویکرد شفاف‌ی در این زمینه داشتند؛ مثلاً علی‌رغم اینکه برخی ایشان را به حمایت از رویکردهای سرمایه‌داری متهم می‌کردند؛ اما ایشان معتقد بود که دولت نباید در اقتصاد همه چیز را قبضه کند و مدیریت اقتصاد باید به دست مردم باشد و دولت نظارت بکند (خواج‌سروی، ۱۳۸۵، صص. ۳۲۴-۳۲۶).

تحلیل ردیف ۳ و ۴: در تاریخ اسلام و شیعه رأی اکثریت، الزاماً مبنای حق پنداشته نمی‌شود که اگر چنین بود، ماجرای سقیفه و رأی آن را شیعیان می‌پذیرفتند؛ همچنان که لشکر کوفه در مقابل سپاه امام حسین (علیه‌السلام) هم دارای اکثریت بود. با چنین نگاهی، آیت‌الله مهدوی کنی دخالت غیرشارع (از جمله رأی اکثریت) را در منطقه‌ای صحیح می‌دانند که شارع در قبال آن سکوت کرده است. «بنای شارع مقدس این نبوده که در کارهای ریز و درشت ما دخالت کند و اگر مبنای ما این باشد، باید همه کارهایمان را تحت یک عام یا مطلق قرار دهیم» (مهدوی کنی، ۱۳۹۹: ص. ۱۲۹). بدین ترتیب در فرض تکثر و تعدد والی و بر فرض رقابت و تزام، به‌طور قطع رأی اکثریت مردم در چهارچوب ضوابط دینی تعیین‌کننده خواهد بود (خواج‌سروی، ۱۳۸۵، ص. ۳۶۹).

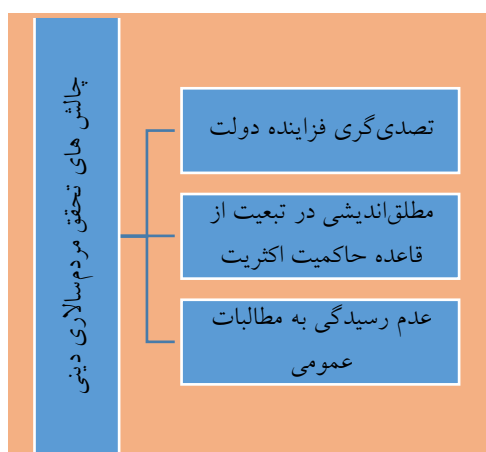
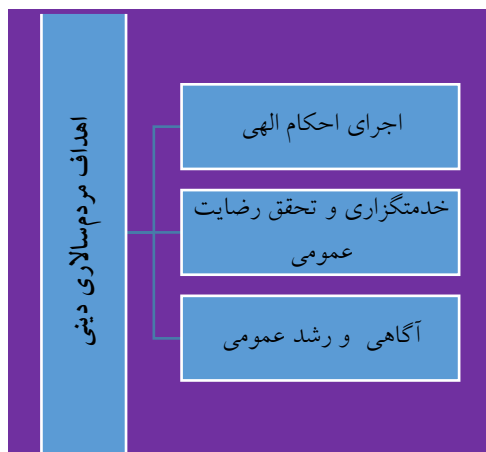
تحلیل ردیف ۵ و ۶: رسیدگی به مطالبات عمومی بخشی از پروسه مشروعیت هر نظام سیاسی است. به نظر می‌رسد اگرچه در نگاه اول این مهم بر عهده مسئولان است؛ اما از نظر آیت‌الله مهدوی کنی، حضور مردم در صحنه‌های مختلف انقلاب بخشی از این پروسه است. یعنی مردم باید اداره همه نهادها را عهده‌دار و بر آن نظارت و از حاکمیت الیگارش‌های سیاسی و اقتصادی ممانعت شود تا مطالبات عمومی در نهادهای سیاسی از طریق خود مردم پیگیری شود. از نظر ایشان «هیچگاه نباید نهادهای جوشیده از انقلاب و افکار فرهنگی برخاسته از آن را از دست بدهیم؛... مردم فکر نکنند حالا که

مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی... / هادی صادق دانش‌سپاس ۲۰۵

دولت مستقر شده، باید این نهادها کنار بروند و دولتی شوند بلکه باید به همان صورت مردمی بمانند» (افتخاری و شهباز، ۱۳۹۸، ص. ۳۳۰).

با عنایت به تحلیل‌های ارائه شده، می‌توان مؤلفه‌های راهبردی چهارگانه مدنظر آیت‌الله مهدوی کنی در بحث مردم‌سالاری دینی را به شرح جدول زیر نمایش داد:
جدول شماره (۶): طرح شماتیک مربعی مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی

(طراحی توسط نویسنده)

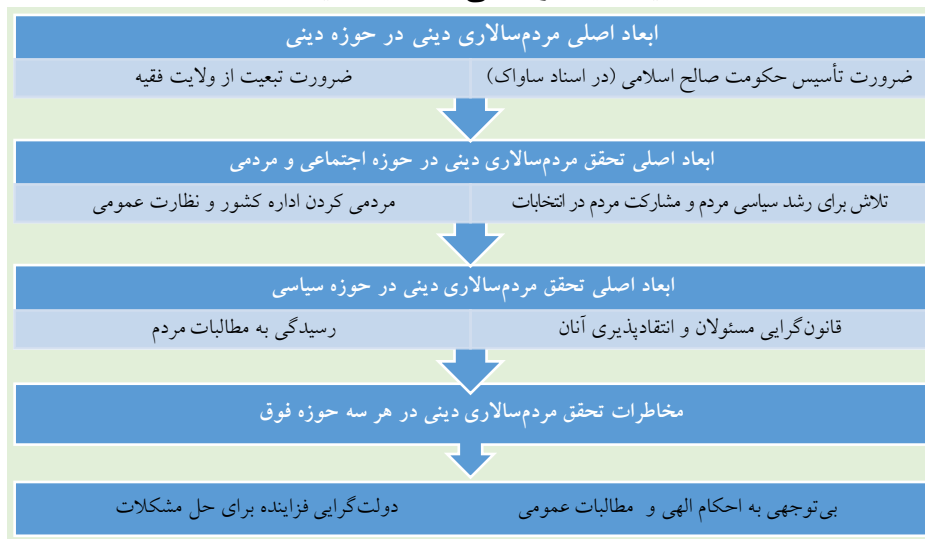
نتیجه‌گیری

مردم‌سالاری دینی از جمله مفاهیم بومی شده در ایران است که البته سابقه زیادی در کشورمان نداشته و بیشتر بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه تحلیل‌گران قرار گرفته است. براین اساس تلاش‌های مرتبط با تحقق و یا نهادینه ساختن این مفهوم از جانب مسئولان نظام، اهمیت زیادی داشته است. یکی از شخصیت‌های مهمی که در این راستا ارایه نظر نموده است، مرحوم آیت‌الله مهدوی کنی می‌باشد. تلاش‌های ایشان در حوزه‌های مختلف نظری و عملیاتی نمود دارد. در حوزه نظری طرح اصطلاح

دین‌سالاری مردمی را داریم که دربردارنده مؤلفه‌های راهبردی خاصی است. در این پژوهش، خاطرات و سخنرانی‌ها و خطبه‌های نماز جمعه ایشان به‌عنوان یک منبع با مخاطب عام مدنظر بوده و تحلیل محتوا شده‌اند. در این راستا در چهار حوزه «بسترهای تحقق مردم‌سالاری دینی»، «ابزارهای تحقق مردم‌سالاری دینی»، «اهداف مردم‌سالاری دینی» و «چالش‌های تحقق مردم‌سالاری دینی» موضوع بررسی شده است.

در دیدگاه شمول‌گرا آیت‌الله مهدوی کنی، زمینه‌های تحقق مردم‌سالاری دینی، به‌مثابه نقشه راهنمای اجرای مردم‌سالاری دینی مدنظر است. ابزارهای تحقق مردم‌سالاری دینی به مانند مصالح ساختمان مردم‌سالاری دینی جلوه می‌نماید. اهداف مردم‌سالاری دینی حکایت از منظور سازندگان این بنای سیاسی از ساخت آن دارد؛ و بالاخره چالش‌های مردم‌سالاری دینی، ضرورت درنظرداشتن اشکالات احتمالی ساخت این بنای مهم سیاسی را دربرمی‌گیرد. در مجموع می‌توان طرح‌واره اندیشه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) در خصوص مردم‌سالاری دینی به شرح نمودار زیر تبیین نمود:

جدول شماره (۷): طرح‌واره کلی مردم‌سالاری دینی در خاطرات و بیانات نماز جمعه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه)

(طراحی توسط نویسنده)

یادداشت‌ها

۱. منابع A و C و صفحات ارجاع داده شده، بر مبنای نسخه الکترونیکی این کتاب‌ها ارجاع داده شده و ممکن است شماره صفحه با نسخه چاپی متفاوت باشد.
۲. تمرکز این پژوهش بر خاطرات شخصی و سخنرانی‌های نماز جمعه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه) می‌باشد؛ اما با توجه به اینکه بخشی از شرح حال زندگی و سخنرانی‌های ایشان در اسناد ساواک بیان شده و نیز در راستای فهم دقیق‌تر نگرش ایشان به مردم‌سالاری دینی، از این منبع نیز به‌عنوان یکی از منابع اصلی بهره‌گیری شد.

کتابنامه

- آقاجانی فکجور، مصطفی و جمال‌زاده، ناصر (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی ماهیت و کارکرد احزاب سیاسی در جمهوری اسلامی ایران از منظر آیت‌الله بهشتی (رحمت‌الله‌علیه) و آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). فصلنامه دولت پژوهی ایران معاصر، ۹(۲۰)، ۳۵-۷۱.
- افتخاری، اصغر (۱۴۰۰). دانشنامه اندیشه سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی (ره): مفاهیم و نظریه‌ها (جلد اول)، تهران: نشر دانشگاه امام صادق (ع).
- افتخاری، اصغر و شهباز، حسن (۱۳۹۸). کالبدشکافی ابعاد امنیت از منظر آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). دوفصلنامه دانش سیاسی، ۲(۳۰)، ۳۱۷-۳۴۶.
- افتخاری، اصغر و موحدیان، میلاد (۱۳۹۶). ابعاد مفهومی مدارای سیاسی در جامعه اسلامی با تأکید بر سیره آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). دوفصلنامه دانش سیاسی، ۲(۲۶)، ۳۵-۵۸.
- افتخاری، اصغر و موحدیان، میلاد (۱۳۹۹). مشروعیت حکومت ولایت فقیه از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۶)، ۱۷۹-۱۹۹.
- برادران حقیر، مریم و موحدیان، میلاد (۱۴۰۱). تربیت‌یافتگی سیاسی در اندیشه و سیره آیت‌الله مهدوی کنی. دوفصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۰(۱۸)، ۳۹-۶۱.
- پورجعفری صدرآباد، مهدی و افتخاری، اصغر (۱۳۹۷). الگوی امام‌جماعت در جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی امام‌جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی (ره) در مسجد جلیلی، دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۶(۱۳)، ۹۳-۱۴۲.
- پورجعفری صدرآباد، مهدی، زارع‌زاده مهریزی، محمدحسین و افتخاری، اصغر (۱۳۹۷). اصول مدیریتی آیت‌الله مهدوی کنی (ره) در کمیته‌های انقلاب اسلامی، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱(۲۹)، ۱۱۳-۱۳۱.

مؤلفه‌های راهبردی مردم‌سالاری دینی از دیدگاه آیت‌الله مهدوی کنی... / هادی صادق دانش‌سپاس ۲۰۹

جعفری هفت‌خوانی، نادر (۱۳۹۳). سیاست اخلاقی و اخلاق سیاسی (خطبه‌ها و سخنرانی‌های آیت‌الله مهدوی کنی در نماز جمعه تهران. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، بازیابی شده از: <https://fidibo.com/book/84204>

حاکمی، محمدامین و امانی، مصطفی (۱۳۹۶). سازمان‌های مردم‌نهاد؛ امتداد خط مردم‌سالاری دینی در برابر بوروکراسی ناشی از استبداد. *دوفصلنامه حقوق بشر و شهروندی*، ۱۱(۳)، ۸۶-۶۱. حیدری، وحید و طحان نظیف، هادی (۱۴۰۰). رابطه حقوق و اخلاق از منظر آیت‌الله مهدوی کنی. *فصلنامه اندیشه‌های حقوق عمومی*، ۱۱(۲۰)، ۸۴-۷۳.

خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۹۶). *صحیفه امام*. جلد ۵، قابل بازیابی از: <http://emam.com/posts/view/1190/> خرم‌دره و دیگران (۱۳۹۷). آینده‌پژوهی مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۲(۴۴)، ۱۳۸-۱۲۱.

خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۵). *خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

خواججه‌سروی، غلامرضا (۱۳۹۵). بررسی مقایسه‌ای مردم‌سالاری دینی در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای و آیت‌الله شمس‌الدین. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۵(۱۷)، ۳۷-۹. سدیدیپور، سعیده سادات و سنجقی، محمدابراهیم (۱۳۹۹). مقومات و منهیات مدل مردم‌سالاری دینی مبتنی بر اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری، *فصلنامه حکومت اسلامی*، ۲۵(۹۷)، ۱۸۳-۱۵۹.

سرآبادانی تفرشی، حسین و دیگران (۱۴۰۰). تأملی بر اندیشه‌های آیت‌الله مهدوی کنی در عرصه عدالت با تأکید بر بخش اقتصاد. *دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۱۳(۲۶)، ۱۵۲-۱۰۷. سعیدی، مهدی (۱۳۹۲). *مردم‌سالاری دینی از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای*، تهران: نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

شهباز، حسن و هوشنگی، حمید (۱۳۹۹). بررسی مدیریت امنیت اجتماعی از منظر آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). *دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، ۸(۱۶)، ۳۶۴-۳۳۷. شهریاری، حیدر (۱۳۹۸). سنجش شاخص‌های مردم‌سالاری در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲-۱۳۵۸). *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۸(۶۱)، ۸۰-۴۱.

طحان نظیف، هادی؛ قلیچ‌پور، سجاد و پاک‌نژاد، امین‌الله (۱۳۹۸). ولایت فقیه در اندیشه آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). *دوفصلنامه دانش سیاسی*، ۲(۳۰)، ۴۸۸-۴۶۵.

علیپور، محمدرضا؛ توسلی نائینی، منوچهر و احمدی، سیدمحمدصادق (۱۳۹۹). احکام حکومتی جلوه‌ای از نظام مردم‌سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۲)، ۱۰۱-۱۲۲.

عمید، حسن (۱۳۸۹). فرهنگ عمید. تهران: نشر سکه.

کوئیتن، آنتونی (۱۳۷۱). فلسفه سیاسی. ترجمه مرتضی اسعدی، تهران: انتشارات الهدی. مهدوی کنی، محمدرضا (۱۳۸۴). پیام آیت‌الله مهدوی کنی به کاندیداهای ریاست جمهوری. قابل بازیابی از: mehrnews.com/news/174019

مهدوی کنی، محمدرضا (۱۳۹۰). عقل و دین (بیست گفتار در شناخت ابعاد معنوی حیات عقلانی انسان). تهران: نشر دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).

مهدوی کنی، محمدسعید (۱۳۹۹). بازسازی اندیشه آیت‌الله مهدوی کنی در تولید علوم انسانی - اجتماعی اسلامی؛ از نظر تا تطبیق. فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۱۳(۵۱)، ۱۴۲-۱۱۵.

موحدیان، میلاد و افتخاری، اصغر (۱۴۰۱). تحلیل جایگاه روحانیت در سیاست از منظر آیت‌الله مهدوی کنی (رحمت‌الله‌علیه). دوفصلنامه دانش سیاسی، ۲(۳۶)، ۶۲۲-۵۹۷.

— (۱۴۰۳). مهدوی کنی به روایت اسناد ساواک، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، بازیابی شده از: https://historydocuments.org/sanad/?page=books_doc&id=111

موسوی صمدی، سیداحمد و حسینی نیکو، حسن (۱۳۹۸). فقیه بصیر: مروری بر آرا و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله مهدوی کنی (ره)، تهران: نشر دانشگاه امام صادق (ع).

میراحمدی، منصور (۱۳۸۹). نظریه مردم‌سالاری دینی: مفهوم، مبانی و الگوی نظام سیاسی، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی.

یاسمی، علی و موحدیان، میلاد (۱۳۹۹). سیاست انقلابی: مجموعه مصاحبه‌ها و سخنرانی‌های آیت‌الله مهدوی کنی (ره) در باب تاریخ تحولات و شخصیت‌های انقلاب اسلامی، تهران: نشر دانشگاه امام صادق (ع).

یزدانی، عنایت‌الله؛ سلطانی، محمدجواد و قاسمی، مصطفی (۱۳۹۴). مردم‌سالاری دینی: قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران. دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۲(۱۲)، ۱۴۷-۱۱۷.

Donati, Pierpaolo (2002). Religion and Democracy: The Challenge of a Religiously Qualified Public Sphere. *Polish Sociological Review*, (138), 147-172.

Guggenberger, Wilhelm & Kumar Hrudayaraj, Bala Kiran (2022). *Democracy, Religion, and Pluralism Theological Responses*. Innsbruck: Innsbruck University Press.